Пятро ВАСЮЧЭНКА

КРЫТЫК У АДСУТНАСЦІ ЧЫТАЧА І ЧЫТАЧ У АДСУТНАСЦІ КРЫТЫКА

Стан літаратурнай крытыкі ў савецкія часы неаднойчы рабіўся прадметам разгляду на «круглых сталах», якія праводзіліся ў былым Саюзе пісьменнікаў БССР пры ўдзеле прадстаўнікоў секцыі паэзіі і прозы. У друку разгортваліся адпаведныя дыскусіі. І нават тады, калі крытыка магла лічыцца прафесіяй, яе стан ацэньваўся як нездавальняючы, нават крызісны. Але высокая ўвага да яе сведчыла, што да смерці прафесіі далёка.

Часам, аднак, папрокі празаікаў і паэтаў у адрас крытыкаў мелі прыземлена-прагматычны характар: маўляў, нас не чытаюць, не заўважаюць, не ацэньваюць і не папулярызуюць. Але і самаацэнка прадстаўнікоў крытычнага цэху была не больш аптымістычнай. Гаварылася пра тое, што беларуская крытыка не выглядае самакаштоўнай формай літаратурнай творчасці, не прэтэндуе на ролю «рухомай эстэтыкі».

Згадваліся тыя пракаветныя часы, калі расійскія інтэлектуалы рвалі з рук нумары моднага часопіса і абвяшчалі: «Есть Белинского статья!»

Той час прафесіяналаў адышоў, але і сёння белетрысты на старонках літаратурных выданняў час ад часу заводзяць стары трэнас на тую ж тэму: не заўважаюць, не хваляць, не раскручваюць.

Можна колькі заўгодна благаць каля вялікай дарогі літаратуры ў чаканні паблажлівага крытыка Гадо, але ён не пачуе і не прыйдзе.

Адсутнічае постаць творцы, які меў бы падставы лічыцца «лідарам» жанру, свайго роду «пасіянарыем» літаратурна-крытычнай думкі, такім, якім, да прыкладу, у 1970—1980-я гады быў Алесь Адамовіч.

У Беларусі сёння практычна няма крытыка, які бачыў бы літаратурны працэс як цэласнасць і аналізаваў бы яго. Па ўзоры, прыкладам, Варлена Бечыка — спецыяліста ў галіне паэзіі або Паўла Дзюбайлы, крытыка прозы, які, можа, адзіны на ўсю Беларусь, чытаў усе «тоўстыя» часопісы «ад коркі да коркі».

«Але нехта ж павінен прыйсці», — казаў з гэтай нагоды герой абсурдысцкай драмы «Існасць» Алесь Асташонак.

Гэты нехта будзе працаваць у іншых рэаліях, ускладнёных наступам маскульта, занядбанай практыкі чытання.

У новых варунках крытыка перастала выконваць ранейшыя функцыі, звязаныя з класіфікацыяй літаратурных рэалій і кіравання літаратурным працэсам. Выйшлі з моды літаратурна-крытычныя гадавыя агляды прозы, паэзіі, драматургіі. Маргінальнымі выглядаюць спробы вярнуцца да практыкі «абоймаў», пераліку імёнаў і творцаў. Хаця

некаторыя аўтары звыкла чакаюць гэтых «абоймаў» і па-ранейшаму прагнуць быць названымі і пералічанымі.

Ураўнаважанасць ацэнак, акадэмізм мыслення і пэўны традыцыяналізм засталіся прэрагатывай тых адмыслоўцаў, якія працуюць у галіне літаратуразнаўства. У гэтай сферы прафесіяналізм і дасведчанасць аўтараў спалучаюцца з іх вузкай спецыялізацыяй.

Гэтакай стройнасці і структураванасці не знойдзем, калі звернемся да працэсу бягучай крытыкі і творчасці яе прадстаўнікоў. Тут мяжа нейкага падзелу магчымая паводле традыцыйнага або нетрадыцыйнага, акадэмічнага або неакадэмічнага падыходу да літаратурных з'яў. Апошні пачынае дамінаваць.

Акадэмізм сёння перастаў быць уніформай на ўсе выпадкі жыцця. Крытыкі ўсё ахвотней адмаўляюцца ад акадэмізму і чыстай жанравасці. Учора — доктарская або кандыдацкая дысертацыя, сёння — рэцэнзія, артыкул, палемічныя нататкі або эсэ. У прыватнасці, такое практыкуюць Іван Штэйнер, Людміла Сінькова, Ганна Кісліцына, Ірына Шаўлякова, Аксана Бязлепкіна, аўтар гэтых радкоў. Варта высока ацаніць досвед літаратараў, якія выдатна падзяляюць свае здольнасці паміж белетрыстыкай, журналістыкай і крытыкай — Людмілы Рублеўскай, Тацяны Сівец, Ціхана Чарнякевіча.

Прычына, якая прымушае аўтараў, паводле выказвання Валянціна Акудовіча, часам прыкідвацца плытчэйшымі, чым яны ёсць насамрэч, палягае не ў імкненні стварыць эпатажную поп-крытыку. Гэта натуральная рэакцыя на адсутнасць чытача.

Бо чытаюць менш не толькі настаўнікі, студэнты і школьнікі (традыцыйныя «спажыўцы» літаратурнай прадукцыі), але нават і самі пісьменнікі!

Няма з намі Янкі Брыля, які чытаў шмат і многіх — нават тых, хто не чытае самога Брыля.

Не менш значная праблема: што чытаюць, калі яшчэ чытаюць.

Беларусы — пераборлівы і патрабавальны народ, калі справа датычыцца прадукту шырокага ўжытку. Яго на мякіне не правядзеш. І ў гіпермаркеце ён адразу адрозніць, дзе натуральнае, а дзе падробка, куды падмяшалі соі, куды хіміі. Ведае розніцу паміж куранём, што гуляла на волі, і тым, што пакутавала ў клетцы.

А вось калі пойдзе літаратура… Дзе тут адрозніш, што сапраўднае, а што падробка?

Тут патрэбен дасведчаны крытык-навігатар, а не той выпадковы дзядзька, які рэкламуе творы, седзячы ў інтэрнэт-прасторы або на тэлеканале.

Але гэты навігатар, як той Гадо, не прыходзіць. Можа, вылучыць яму стаўку, а не аўтарскі ганарар у якімсь часопісе, запісаўшы ў працоўнай дамове: «Нічога не рабіць, апроч: чытаць і пісаць».

А пакуль што ёсць рызыка, што крытыкі застануцца апошнімі чытачамі ў свеце. Напэўна, гэту небяспеку першым адчуў Леанід Галубовіч, калі з паэтаў перакваліфікаваўся ў крытыкі — на аднаго чытача-прафесіянала сталася болей. І гэта — унікальны выпадак.

Часцей назіраюцца ўцёкі з прафесіянальнай крытыкі — у паэзію, прозу, драматургію, журналістыку, і нават за межы літаратуры — у палітыку або камерцыю.

«Нехта абавязкова павінен прыйсці», — казаў герой «Існасці» Алеся Асташонка. Гэты нехта павінен наноў вучыцца не толькі крытыкаваць, але перадусім чытаць. Гэтая максіма ляжыць у падмурку маёй спробы выгадаваць новага крытыка. Ажыццяўляецца гэтая спроба ў Інстытуце журналістыкі БДУ, дзе існаваў курс па профілі «Літаратурная крытыка», сёння спецыялізацыя «Літаратурная работа (творчасць)». Некаторыя з выпускнікоў знайшлі сябе ў розных сферах крытычнай чыннасці — Маргарыта Аляшкевіч, Аліса Бізяева, Сяржук Будкін, Таццяна Заміроўская, Арцём Кавалеўскі, Алена Мальчэўская, Ася Паплаўская, Маша Дуброўская, Наста Грышчук.

Хаця — гэта аксіяматычна — выгадаваць сапраўднага, сталага крытыка-прафесіянала можа толькі рэальнае літаратурнае жыццё, у якім гэтая асоба актыўна ўдзельнічае, а не проста прысутнічае. Шмат чытаць, шмат раздумваць, больш публікавацца — такія простыя рэцэпты майстэрства.

Яны проста павінны знайсці адно аднаго — крытык чытача, а чытач крытыка.